

MUNGIALDEKO ESAKERA ZARRAK ETA BERRIEN ESANAIA

▪ **Koisu edo koiu:** Erderazko "coger" da. Euskeraz artu edo arrapatu.

"**Larrabetzuk al dauenik eta dana koisuten deutsu**": Esakera onek esan gura dauana zera da:

Larrabetzuk, antziñako denboratan, beran alboan eukezan lurrak artuten ebazan, Fika eta Morgaldea geienbat, labrantzako orduan eta munarriak ipinteko orduan. Ori dala ta, Fika eta Morgaldeko zarrak esaten dabe: "Larrabetzuk al dauenik eta dana koisuten deutsu".

- **Azagoko:** Mungialdean "urruneko" esateko erabilten dogu. Esakereak esan gura dauana argi dago.

Sarri joaten gara, urruneko osagillea'rengana edo urruneko eskolara, etxe ondoan obea dagola. Erri geienetan konplexu ori dago, ango urruneko gauzea obea dala beti esateko.

- **Non erromeri an Santa Mari:** Esakera neure amomari entzun neutsan beñ ta neu neuretara konturatu nintzan, zer esan gura eban aittitari esaten ertsola ikusirik.

Aittitta non edo non jairik baegoan, ara joaten zan, iñoiz bere utsik egin barik. Jaia derrigorrean izan bearrrik ez dauko, geienetan bearrari edo lanari iges egiteko edozein ekintza izan litake.

- **Azagoko:** Urruneko.

- **Sugarri:** Sua egiteko gaia. Egurra.

"**Azagoko sugarrien berotasune**": Gure mundu onetan iru gauza dagoz eziñezkoak, esaten eban amoma Prantzíska'k:

- Pobrea'ren arrazoia.

- Alperra'ren abilidadia.

- Azagoko sugarria'ren berotasuna: Antziñako denboratan gure basoak aretz, fago, gaztaiña eta bertoko arbolakaz beterik egoten ziran. "Azogo" edo urrun baegoan egurra bertan beera geldituten zan usteltan eta sustentzi barik. Len ez egozan gaur egun dagozan tratorak eta makiñak eta sarritan idi bustarriak euren gurdiekaz ezin ebien paseu edo igaro bide edo kamiño maldatsu edo aldatz eta aurbera (cuesta abajo) aundikoak.

- **Joan eta etorri kapela gorri:** Esakera onek aditutera emoten deuskuna zera da: lkasle batek, esaterako, eskolara joan eta etorri egiten badau, eskola-liburuak besapean daikozela bakar bakarrik, mutil edo neska ak ez dau deus ikasiko. Alperrik joan etorria egiten danean esaten da.

- **"Asto bat il beste bat biztu, kittu**": Gauza bat galdu eta beste bat lortuten danean esan oi da, berdiñ berdiñ gelditzeko. - **Erderazko:** "A rey muerto, rey puesto".

- **Dekonak deko, eztekonak baleko:** Diru asko daunonak edo balore asko daukozenak geienetan, ez dau baloratuten edo apreziatuten berak daukona, au da, gauza bat lortuteko ez dau pasetan pobreak pasa bear dauana.

Olan dirudunak lortutako gauzea, gitziago maite dau pobreak lortutakoa baiño.

- **Ekiñe txarra da:** Esaterako, nik gai edo lesiño bat ez badakit baten bakarrik irakurrita, gai ori bear dan beste irakurten badot eta beat dodan beste arreta ipinten badot, lesiño edo gai ori ikasiko dot, orretara esaten da ekiñe (ekiñaren bidez) lortuko dodala.

"**Txarra da onek**", zera diñosku: Eziñaren aurka joango dan etsai gogorra dala ekiña.

- **Berezkorik ez dau ezer:** Bizimodu krudel eta gogor onetan iñok ez deutsu emoten ezer eginda, zeuk izan edo egin gura dozuna zeure borondate eta alegiñagaz lortu bear dozu, iñok ez bait deutsu ezer bere ez oparituko

- **Kanpokoak zuurtzat eta etxekoak iñuzentetzat:** Esakera au, zera adierazoteko erabiltzen dogu: Mungialdean, "iñuzente" berbeak tonto edo lerrodo esan gura dau. Euskalerra osoan beiñ, kristautasuna gaur egun baiño eratuago eta zabalago egoan eta orregaz batera euskal baserritarrak, geienak eta ez danak, oso umillak ziran eta etxekoa ez eben kanpokoak beste goraiapatuten, meritu edo lorpren bardiñak izan arren.

Ori dala ta esaten da: Kanpokoak zuurtzat eta etxekoak iñuzentetzat.

LANDARAK:

- **Mimena:** Mimbren.
- **Saratza:** Sauce. Toki urtsuetan egoten da eta ez da izaten aItua.
- **Mallukiak:** Fresas.
- **Gurguxe:** Madroño.
- **Txakur-asia:** Asa basto bat.
- **Sagar motak:** Madari-sagarra, Reinetia, Urtebetia, San Juan sagarra, San Pedro sagarra.
- **Intxurre:** Nuez.
- **Askasiye:** Acacia.
- **Fagoa edo Pagoa:** Haya.
- **Urritxia:** Avellano.
- **Leizarra:** Fresno.
- **Sugarrie:** Leña.
- **Klaudio okerana:** Erd. Ez dago.
- **Madalen ikoa:** Erd. Ez dago.

DIRUEK:

- **Txakur-txikia.**
- **Txakur-andia.**
- **Erreal.**
- **Marabediye.**

* * *

EGUNAREN ATALAK:

- **Egurdatia:** Eguerdi-artia: Por la mañana.
- **Egurdaterdia:** A media mañana.

- **Goizeti:** Temprano
- **Goiza:** Mañana (por la mañana).
- **Egurdia:** Egun-erdia: Medio día.
- **Goizaldia:** Amanecer.
- **Atsaldia:** Tarde (por la tarde). - **Arrastion:** Buenas tardes.
- **Illundia:** Illun-aldia: Anochecer.
- **Gaue:** Noche
- **Gauerdia:** Medianoche.

ISTRUMENTUAK:

- **Inpernuko auspoa; Soiñue; Akordeoia:** Acordeón.
- **Agoko soiñue; Musugitterrie:** Filarmónica o armónica.

** *

TXARRIKIAK:

- **Lopia: (Buskentz Iodia):** Intestino grueso.
- **Buskentza:** Morcilla.
- **Saieskie:** Costilla.
- **Solomoa:** Lomo.
- **Pernilla:** Jamón trasero.
- **Soiñe:** Jamón delantero.
- **Txarripatak:** Patas de cerdo (Pies de marqués).
- **Txarrimusturre:** Morros.
- **Txarribelarriek:** Orejas de cerdo.
- **Txorizoak:** Chorizos.
- **Gibela:** Hígado.
- **Urdaie:** Tocino.
- **Barrukiyak:** Garunek, biotsa, birikiyak, gultzurrunek. Guzzi au taloagas: Sartenekoa.
- **Lopia edo Jaungoikoa:** Txarria ilten danian buzkentz andi ta lodi bat egiten da, orreri esaten deusagu "lopia" edo "Jaungoikoa" (Morgaldean).

OSTANTZEKO BERBAK:

- **Tundie emon:** (Errigoiti): Dar una somanta (paliza).
- **Ola atondu:** (Errigoiti): Hacer la cama.
- **Katu mardoa:** (Errigoiti): Hermoso gato.
- **Gatzatue edo esnekiye:** Cuajada.
- **Sospresia:** Sorpresa; Sospresia artu "yoat".
- **Desajerasiñoa:** (De exageración); "Desajerasiñoa" ikusi dot.
- **Lotu:** Mungialdean; parar; Umia "lotu" zaitez baketan.
- **Atoan:** (Aktoan); Al momento.
- **Berezkotan:** Pirri; Pirrittola: Diarrea.

- **Azken fiñian:** Al fin y al cabo.
- **Dana dalakoa:** El que sea.
- **Lupetzia:** Basatzia: Barrizal.
- **Tripakiye:** Tripas.
- **Askia:** Pesebre.
- **Kasunaskia:** Atziñe, txarrie ilten zanian gatza emonda gordetan zan kaxa andi baten, orduko sasoian ez egoan otz-gailurik eta.
- **Oria:** Urune taloa egiteko amasatute dagoenian.
- **Lapikoa edo lapikokoa:** Cocido.
- **Albatia:** (Albo-atia): Gortako atea izaten da geienetan.
- **Agia:** Viga.
- **Laiñoa:** Niebla.
- **Laie:** Helada.
- **Iñetazie:** Granizo.
- **Irekurtzi:** Agitar
- **Lantzarra:** Prado.
- **Trugoia:** Trueno.
- **Iñestue:** Rayo.
- **Bart+gauian:** Mungialdeak, **berkeubian:** Anoche.
- **Bat bere ez:** Mungialdean, baperez.
- **Astraka:** Txakurrak egiten dauana asurra luperatuterakoan.
- **Apareu:** "Aparar": Oillogorra "apareu dot".
- **Brintse:** Birrindu: Deshacer.
- **Brintsia:** Txorizoak edo lukainkak egiteko amasea, piperrik emon barik dagoenian oindiño
- **Ortutsik:** Oiñ-utsik: Descalzo.
- **Porralle:** Ganaduak izaten daben gaizotasun mota bat. Anakak audituta edukiten dabez..
- **Atzeko tiria:** Beiak txala eginda ostean dindilizka izaten dauan "kor-doi ubilikala".
- **Errenkuren:** Preocupado: Nire ama "errekuren" dau (dago).
- **Lur mokille:** Pedazo, Tocho de tierra.
- **Sasi poltsoa:** (Sasi boltsia): Antziñako denboratan dirua ormasuloetan eta, gordetan zan. Dirua gorde ei zan boltzeak edo zorroak dauko "sasi poltsoa" izena.
- **Petrikillo:** Curandero, charlatán, brujo.
- **Kia!:** Qué va!
- **Oba:** Ni pensar.
- **Aldapa edo aldatza:** Cuesta arriba.
- **Aurbera:** Cuesta abajo
- **Erdiz por erdiz:** Erdibana: Repartir a partes iguales.
- **Lasteiye:** Pajar.
- **Zirkiñik:** Ni movimiento: Ez dau "zirkiñik" bere egin.
- **Porazuz:** A base de: Urden "porazuz" galdutako berbak.
- **Ortxe ementxe:** Hay hay.
- **Txizillue:** Aulki luze bat.
- **Leba edo ajola:** Importar: Ume orreri ez dotso "lebarik" ezek bere ez.
- **Idi busterrrie:** Mungia'n.
- **Idi busterriye:** Meñakan
- **Idi busterri:** Ketike'n.

- Txitxi-mikike: Zurrumurru: Rumor.
- Solorik solo: De huerta en huerta.
- Bai astoan uskiye: ¡Si flautas!
- Buruto edo burugogor: Terco.
- Artiak artu eziñik: Insoportable: Ume ori "artiak artu eziñik" dabil.
- Motxaie: Ijitua; Kittanua: Gitano.
- Inpentzadan: Sin pensarlo: "Inpentzadan" joan zan.
- Mendue: Injerto.
- Arian edo arean: Algo.
- Monyorra: Talletuko erramue. Orren ondoren talle bodea dator.
- Mukurre: egur mukurre: Tocho de madera, tronco.
- Uxela: Ojalá.
- Sapparra: Lapak gainian edukiten dabien zikinkeritxoak. Sagarra kotxoak (pipiak) barrutik jaten dauenian geldututen dan ondakiña.
- Muskille: Ondakiñe: Resto.
- Asia: Txakurraren sentidua (Instinto).
- Asmeu: Notar. Percibir.
- Burutik eintxe: Estar loco.
- Non-zer: Donde que: Jakin egin bear da "non zer".
- Gorputze egin dau: A hecho cuerpo: Ak mutiltxuek "gorputze egin dau".
- Zurtzeintze: Zura+eginda: arritute: arri+egida: Alucinado.
- Ausnar: Rumiari.
- Arrapaladan: A toda prisa.
- Plazako neskia edo mutille: Chicos de buena edad. Maduros.
- Karrajua: Baserrietan egoten dan pasillua. Bere ezberdintasuna nabaria dogu, bertan pentsu sakuak eta lanabes batzuk egoten diralako.
- Patiñe: Pozo.
- Bikotiya: Gemelo.
- Garriko ugela: Cinturón.
- Urrutute ill: Morir reventado.
- Pentsuen: A expensas de...: Ume ori beti dago amaren "pentsuen".
- Arrozi: Bostezar.
- Areneu: Fregar: Eskilleria "arenetan" noa.
- Artezeu: Arreglar: Erloju ori "artezetan" eroan dot.
- Gezubeten: Al de cierto tiempo: "Gezubeten" eskian joan bear ko da.
- Etxera etorri "zaten": Belako'n.
- Etxera etorri "zazten": Mungia'n.
- Etxera etor "yatan": Meñakan.
- Etxera etorri "yatan": Jatabe'n.
- Euri lanbroa: Llovizna (Mungia'n).
- Euri lanbarra: Llovizna (Emerando ta Larrauri'n).
- Euri !amarra: Llovizna (Fika'n).
- Borrikoa: Almohada.
- Juboia: Camiseta.
- Atzerriyen: Atzera+barriyen: De nuevo.
- Arraskadan: En fila.
- Ostariyen: Ostera+barriyen: De nuevo
- Auspez: Boca abajo.
- Artadiya: Arti+taldea: Rebaño.

- **Barrutiye:** Ganaduak bedarra ugari jaten daden lantzarra edo zelaia.
- **Fiñian diñotzut:** Te digo en serio.
- **Lantzean beñ:** De vez en cuando.
- **Ariketa:** Areik+eta: Hasta que.
- **Astion:** Aste+onetan: Esta semana.
- **Arian bere ez:** Ni pizca.
- **Arrezkero:** Arez+gero: Desde entonces.
- **Orragiño:** Orretagiño: Hasta hay!
- **Oindiño:** Por ahora.
- **Atagiño ta bere: Ni...:** "Atagiño ta bere" ez deutso deitu amari.
- **Lagun:** Mungialdean pertsona esateko erabilten dogu. Baita adiskide esateko bere.
- **Esaterako:** Ogeitamar "lagun" baiño ez ziren egon Elizan.
- **Negar baten imiñi:** Poner llorera.
- **Barre zantzoka:** Barre algaraka: Carcajada.
- **Sopiñe edo Txopiñe:** Hipo.
- **Beste geiauko barik:** Sin más.
- **Altzi bat:** Un poco: Emen dekozu indaba "altzi bat".
- **Errebezeu:** Devolver. Vomitar.
- **Atzazala:** Uña.
- **Txatxamarka:** Pellizcar.
- **Guruzu!:** A que...: "Guruzu" ez dakarrela!
- **Ardaua edaten asi "zatez":** (Jatabe'n)
- **Euki dua:** Meñakan.
- **Euki dau:** Mungia'n.
- **Euki daua:** Jatabe'n
- **Euki doa:** Laukiz'en.
- **Munarriye:** Muya: Piedra separatoria. "Muna+arria".
- **Ortusantue edo Kanposantue:** Cementerio.
- **Iyoako:** En lo...: "Iyoako" ogeitamasei urtian ez da aldatu.
- **Porlana:** Cemento.

Legarreta tar Asier